

MIELENTERVEYSSYISTÄ TYÖKYVYTTÖMYYSELÄKKEELLE SIIRTYMISESSÄ SUURET SOSIOEKONOMISET EROT

Taustaa

Työurien pidentämiseksi ja työkyvyn varhaisen tukemisen tehokkaaksi edistämiseksi on hyvä tuntea työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymisen reittejä ja eläkkeelle siirtymiseen vaikuttavia tekijöitä. Erityisesti tarvitaan tietoa eläkkeelle siirtyvien taustaominaisuuksista sekä mekanismeista, joiden seurauksena työurat katkeavat ennenaikaisesti työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymiseen. Eri diagnoosiryhmien tarkastelu auttaa hahmottamaan sitä, kuinka hoitoon, työkyvyn tukemiseen ja sosiaalietuuksiin liittyviä prosesseja on mahdollisesti muokattava työkykyä tukevaan suuntaan.

Selvitimme tutkimuksessamme mielenterveyden häiriöiden perusteella työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneitä henkilöitä kuvaavia taustatekijöitä. Lisäksi tarkastelimme, miten mielenterveyssyistä maksetut ja muista kuin mielenterveyssyistä maksetut sairauspäivärahakaudet ennustavat heikentyneen mielenterveyden takia työkyvyttömyyseläkkeelle jäämistä. Pitkä sairauspäivärahakausi on yleensä työkyvyttömyyseläkkeen myöntämisen ehtona, ja sairauspäivärahakauden aikana eläkkeelle siirtyminen olisi usein vielä mahdollista ehkäistä oikeanlaisilla toimenpiteillä.

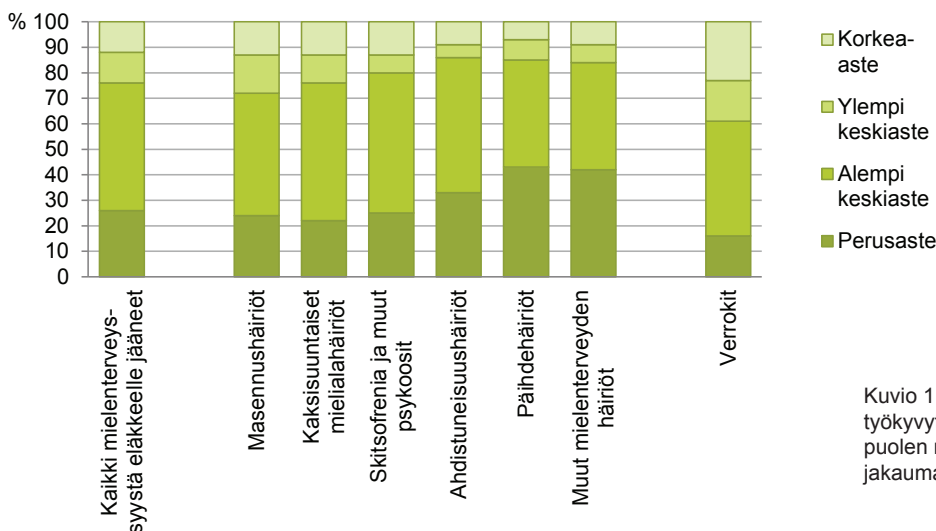
Tutkimuksen toteuttaminen

Tutkimustamme varten Kelan ja Eläketurvakeskuksen rekistereistä poimittiin tietoja kaikista vuoden 2011 aikana mielenterveysdiagnoosilla määrääikäiselle tai toistaiseksi voimassa olevalle työkyvyttömyyseläkkeelle 25–64 vuoden iässä siir-

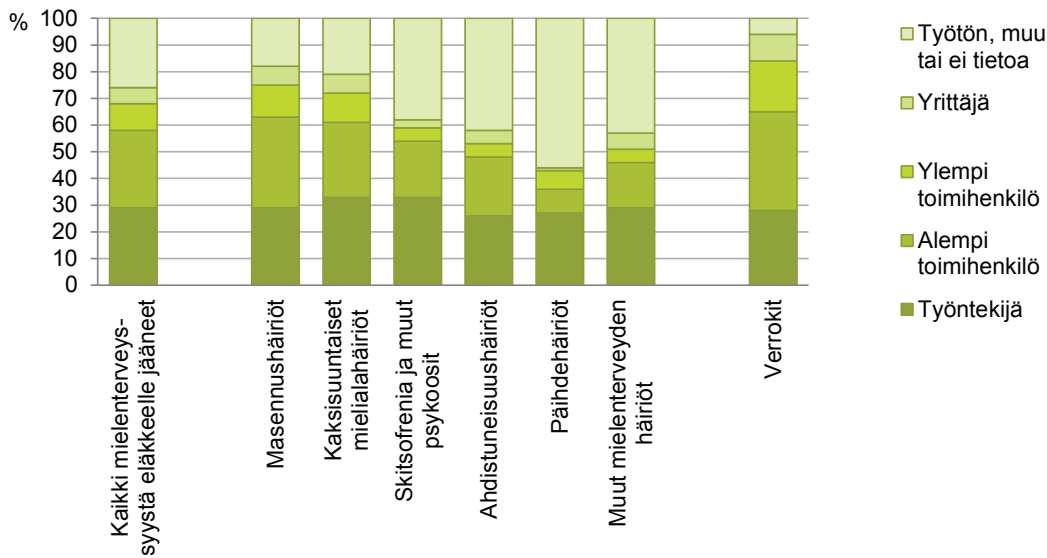
- Mielenterveyden häiriöiden perusteella työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden sosioekonominen asema on selvästi heikompi kuin verrokkiväestöllä.
- Erityisesti päihdehäiriöiden, ahdistuneisuushäiriöiden sekä skitsofrenian ja muiden psykoosien takia eläkkeelle siirtyneillä on hyvin usein työttömyystaustaa.
- Sairauspäivärahan saaminen myös muusta kuin mielenterveyssyistä ennustaa vahvasti mielenterveysperusteiselle eläkkeelle siirtymistä useita vuosia ennen eläkkeen alkamista.

tyneistä (lukuun ottamatta älyllisen kehitysvammaisuuden vuoksi eläkkeelle siirtyneitä). Tämän ikäisinä mielenterveysdiagnoosilla eläkkeelle siirtyneitä oli yhteensä 5 544 henkilöä. Jokaista eläkkeelle siirtynyttä kohden poimittiin ei-eläkkeellä olevasta väestöstä satunnaisotannalla viisi iän ja sukupuolen mukaan kaltaistettua verrokkia, jotka eivät siirtyneet eläkkeelle vuoden 2011 aikana. Yhteensä tutkimuksessa käytettiin tietoja 33 264 henkilöstä.

Alkaneet mielenterveysperusteiset työkyvyttömyyseläkkeet jaettiin ICD-10-tautiluokituksen perusteella kuuteen diagnoosiryhmään: masennushäiriöt (F32–F39; 55 % eläkkeelle siirtyneistä), kaksisuuntaiset mielialahäiriöt (F30–F31; 13 %), skitsofrenia ja muut psykoosit (F20–F29; 16 %), ahdistuneisuushäiriöt (F40–F48; 7 %), päihdehäiriöt (F10–F19; 4 %) ja muut mielenterveyden häiriöt (lopun diagnoosit pääluokasta F pois lukien F70–F79; 5 %).

Kuvio 1. Mielenterveysdiagnoosilla vuonna 2011 työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden sekä iän ja sukupuolen mukaan kaltaistettujen verrokkien koulutusastejakauma. Lähde: Laaksonen ym. 2016.

Kuvio 2. Mielenterveysdiagnoosilla vuonna 2011 työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden sekä iän ja sukupuolen mukaan kaltaistettujen verrokkien ammattiasemajakauma. Lähde: Laaksonen ym. 2016.

Sekä eläkkeelle siirtyneille että verrokeille yhdistettiin koulutus- ja ammattitieto Tilastokeskuksen rekisteristä vuodelta 2010. Sairauspäivärahan saamista seurattiin yhden vuoden jaksoissa seitsemän vuoden ajalta eläkkeen alkamispäivästä taaksepäin, verrokeilla vuoden 2011 puolivälistä taaksepäin. Erikseen tarkasteltiin mielenterveysdiagnooseilla ja somaattisilla diagnooseilla maksettuja päivärahaa.

Mielenterveysperusteiselle eläkkeelle siirtyneet heikommassa sosioekonomisessa asemassa

Naisten osuus kaikista mielenterveysperusteisille eläkkeelle siirtyneistä oli 53 %. Keskimääräistä enemmän miehiä oli erityisesti päihdehäiriöiden, mutta myös skitsofrenian ja muiden psykoosien, samoin kuin 'muiden mielenterveyden häiriöiden' perusteella eläkkeelle siirtyneissä. Sen sijaan masennuksen perusteella eläkkeelle siirtyneet olivat keskimääräistä useammin naisia. Myös ikä erotteli eri diagnoosiryhmiä: skitsofrenian ja muiden psykoosien, ahdistuneisuushäiriöiden sekä kaksisuuntaisten mielialahäiriöiden diagnooseilla eläkkeelle siirtyneet olivat keskimääräistä nuorempia, päihdehäiriöiden perusteella siirtyneet sen sijaan keskimääräistä vanhempia.

Mielenterveyssyistä työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneillä oli verrokkiväestöstä matalampi koulutustaso, ja he olivat verrokkiväestöstä harvemmin olleet toimihenkilöasemissa. Kun verrokeista lähes joka neljännellä oli korkea-asteen koulutus, eläkkeelle siirtyneistä näin korkea koulutus oli vain reilulla kymmenellä prosentilla (kuvio 1). Eläkkeelle siirtyneistä joka neljännellä oli vain perusasteen koulutus. Perusasteen koulutus oli selvästi keskimääräistä useammin päihdehäiriöiden, ahdistuneisuushäiriöiden sekä 'muiden mielenterveyden häiriöiden' perusteella eläkkeelle siirtyneillä.

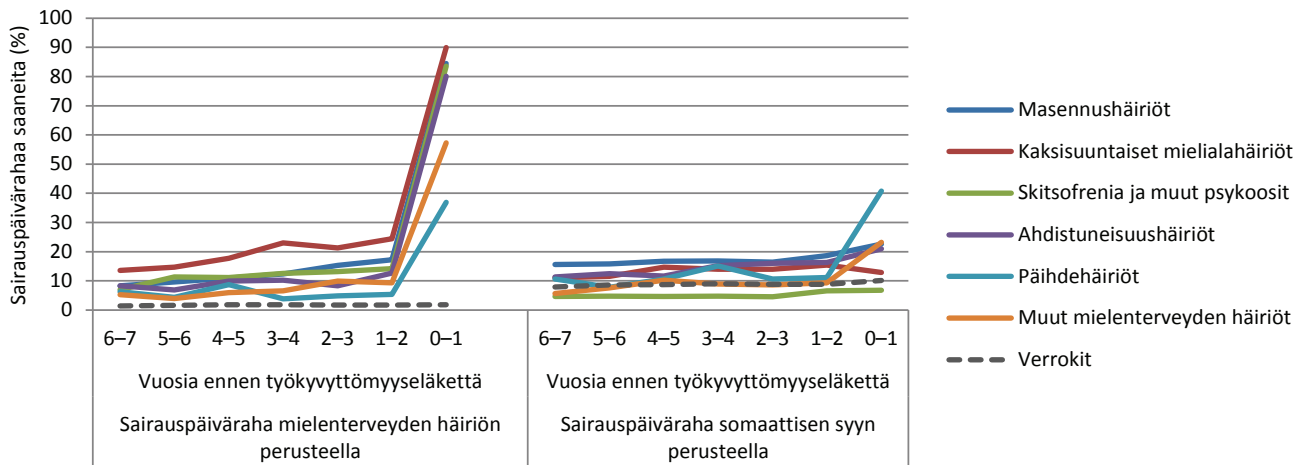
Vastaavasti mielenterveyssyistä työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneet olivat verrokkiväestöön kuuluvia harvemmin ylempiä tai alempia toimihenkilöitä tai yrittäjiä (kuvio 2).

Eläkkeelle siirtyneistä jopa neljännos kuuluu ammattiin perustuvalla sosioekonomisella asemallaan ryhmään 'työtön, muu tai ei tietoa', kun osuus verrokeista oli vain kuusi prosenttia. Tähän luokkaan sijoitettiin ne, jolle ei löytynyt ammattiin perustuvaa sosioekonomista asemaa seitsemän vuoden takautuvassakaan tarkastelussa. Suuri osa tästä ryhmästä lienee pitkäaikaistyöttömiä. Päihdehäiriöiden perusteella eläkkeelle siirtyneistä jopa yli puolet luokitui tähän ryhmään. Myöskään ahdistuneisuushäiriöiden, skitsofrenian ja muiden psykoosien sekä 'muiden mielenterveyden häiriöiden' perusteella eläkkeelle siirtyneistä hyvin suurelle osalle ei löytynyt muuta sosioekonomista asemaa. Luvut viittaavat siihen, että mielenterveyden heikkenemisestä johtuva työkyvyttömyys on hyvin vahvasti yhteydessä työttömyyteen.

Muukin kuin mielenterveysperusteinen sairauspäiväraha ennusti mielenterveyseläkettä

Eläkkeelle siirtymistä edeltävän vuoden aikana valtaosa sai Kelan maksamaa sairauspäivärahaa (kuvio 3), sillä noin vuoden kestävä sairauspäiväraha on pääsääntöisesti työkyvyttömyyseläkkeen myöntämisen ehtona. Sairauspäivärahan saaminen ennusti myöhempää eläkkeelle siirtymistä jo seitsemän vuotta ennen eläkkeen alkamista. Verrokeista sairauspäivärahaa sai vuosittain joka kymmenes, eikä tässä osuudessa tapahtunut seurannan aikana merkittäviä muutoksia. Eläkkeelle siirtyneillä sairauspäivärahaa saaneiden osuus kasvoi hitaasti eläkkeen alkamisen lähestyessä.

Erityisesti kaksisuuntaisten mielialahäiriöiden ja masennushäiriöiden perusteella eläkkeelle siirtyneistä varsin monelle oli maksettu sairauspäivärahaa jo useita vuosia ennen eläkkeelle siirtymistä. Sen sijaan skitsofrenian ja muiden psykoosien, päihdehäiriöiden sekä 'muiden mielenterveyden häiriöiden' perusteella eläkkeelle siirtyneillä

Kuvio 3. Sairauspäivärahaa mielenterveyden häiriön perusteella ja somaattisen syyn perusteella saaneiden osuus seitsemän vuoden takautuvassa seurannassa ennen työkyvyttömyyseläkkeen alkamista. Lähde: Laaksonen ym. 2016.

aiempi sairauspäivärahahistoria oli vähäisempi. Luonnollisesti erityisesti mielenterveysperusteisen sairauspäivärahan saaminen ennusti vahvasti myöhempää mielenterveysperusteista työkyvyttömyyseläkettä, mutta eläkettä ennusti myös somaattisilla diagnooseilla maksettujen päivärahojen saaminen (kuvio 3). Näin oli erityisen usein masennushäiriöiden takia eläkkeelle siirtyneillä. Lähes kaikissa diagnosoimisissa somaattisilla perusteilla maksetun sairauspäivärahan saaminen eläkettä edeltävinä vuosina oli varsin yleistä. Tämä johtuu osittain siitä, että sairauspäivärahaa ylipäätään myönnetään useammin somaattisilla kuin mielenterveyssyillä, mikä puolestaan saattaa liittyä diagnosoikäytäntöihin sekä mielenterveyden häiriöiden tunnistamisen hankaluuteen.

Vasta viimeisenä eläkettä edeltävänä vuotena mielenterveysperusteisen sairauspäivärahan saaminen oli selvästi yleisempää kuin somaattisten sairauksien perusteella myönnetyn sairauspäivärahan saaminen. Päihdehäiriöiden vuoksi eläkkeelle siirtyneet kuitenkin poikkesivat tässä muista diagnosoimisista (kuvio 3).

Sosioekonomisen aseman ja muiden taustatekijöiden vakioiminen ei juuri lainkaan selittänyt sairauspäivärahan saamisen ja työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymisen yhteyksiä analyyseissä, joissa sairauspäivärahan saamista tarkasteltiin 1–2 vuotta ja 6–7 vuotta ennen eläkettä.

Työkykyä tuettava ajoissa

Tutkimuksemme tuotti ajankohtaista tietoa mielenterveysperusteiselle työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymisen sosioekonomisista eroista. Mielenterveysdiagnosilla työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneet olivat ei-eläkkeelle siirtyneeseen verrokkiväestöön verrattuna olleet selvästi heikommassa sosioekonomisessa asemassa. Heillä oli verrokkiväestöä matalampi koulutus, ja erityisesti päihdehäiriöiden, ahdistuneisuushäiriöiden sekä skitsofrenian ja muiden psykoosien takia eläkkeelle siirtyneillä oli hyvin usein työttömyystaustaa. Aiemman tutkimuksen perusteella tiedetään, että mielenterveyden heikkeneminen on vahvasti yhteydessä työttömyyteen. Aina ei kuitenkaan ole selvää, kumpi on syy ja kumpi seuraus.

Sairauspäivärahan saaminen ennustaa vahvasti myöhemmin alkavaa työkyvyttömyyseläkettä. Työkyvyn heikkenemisen prosessi olisi useissa tapauksissa mahdollista vielä kääntää sairauspäivärahakauden aikana, ja sairauspäivärahakausien pitkittymistä seurataankin erilaisten päivärahakausien pituuksiin kiinnitettyjen puuttumispisteiden avulla. Erityistä huomiota olisi kuitenkin kiinnitettävä työttömien työkyvyn tukemiseen. Työttömät eivät välttämättä ole lainkaan terveystalouden piirissä eivätkä myöskään tule hakeneeksi sairauspäivärahaa, jolloin heidän työkykynsä heikkenemiseen ei päästä puuttumaan ajoissa.

Lisätietoja: Jenni Blomgren, Kela (jenni.blomgren@kela.fi), Mikko Laaksonen, ETK (mikko.laaksonen@etk.fi) ja Annamari Tuulio-Henriksson, Kela (annamari.tuulio-henriksson@kela.fi).

Pohjautuu tutkimusartikkeliin Laaksonen Mikko, Blomgren Jenni, Tuulio-Henriksson Annamari: *Sickness allowance histories among disability retirees due to mental disorders: A retrospective case-control study*. *Scandinavian Journal of Public Health* 2016; 44 (3): 291–299.